

ԳԻՐՔԵՐՈՒՆ ՀԵՏ

«ԳԻՐՔ ԼԻՆԵԼՈՒԹԵԱՆ»

Վիգէն Խեչումեան



Արդի մեր զբականութեան յաջողած պատմական վէպերու մէկ մեծ մասը կուզայ Արեւելահայերէն։ Մօտ դարի մը վրայ տարածուող զբական մեր ժառանգութիւնը հարուստ չէ վէպերով, մանաւանդ՝ ծրադրուստ եւ լաւագույն արուեստով մը իրադորուստ վէպերով։ Հետեւարար ուրախութեամբ պէտք է ողջոնել իւրաքանչիւր նոր ստեղծագործութիւն՝ որ ուժի կնիքը յաջողութեան։ Այսպիսի երկեր էին, վերջին լրջանին, Տէմիքեանի վւարդանանքը։ Զօրեանի «Հայոց Բներդ», եւ աւելի ուշ՝ Խանզատեանի «Մխիթար Սպարապետուր», յիշած ըլլալու համար ամենէն կարեւորները։

Այս շարքին կու զայ աւելինալ եւ ամենէն բարձր դիրք մը գրաւել ներկայ տարեշըրջանի Ապրիլին Հայաստանի մէջ հրատարակուած Վիգէն Խեչումեանի «Գիրք Լինելութեան» վիպասանութիւնը։

Խեչամեան անծանօթ մը չէ. իր պատմուածքներու համարը, հրատարակուած 1945-ին, «Չուրարթնոց» ընդհանուր խորագիրն առկ, նախաճաշակ մը կու տարարդէն այն ստեղծագործութիւնն երուն՝ որնք պիտի կարենային երկնուով այս իրաւաց սիւելուով համար հայ հոգիի գլխաւում եւ առաջ գաղաք Անիի շուրջը՝ ժողովրդի մարդիկի մտածոււծ-կործում էին ողջ երկիրը թուրք-սելջուկների տիրապետութիւնից ազատելու եւ միասուրելու, համամի հայոց նոր պետականութիւն հիմնելու համար։ Ասկայն անկախ նմանութեան այս հիմնական երակէն, տարբեր գիծերով ալ վերոյիշեանիներան ստեղծագործութիւնները կը մօտենան իրարու, բռնք սիւելու համար հայ հոգիի գլխաւում երսներէն մին։ Այսպէս, բոլորին ալ հերու-

կողմէ։ Դժբախտաբար սակայն, ստեղծուեմք այդ երկերուն համար սպասումը բաւական երկար տեւեց, բայց յապաղում մըն էր ասիկա, որուն մէջ հեղինակը ապահովաբար որին բաժին ու մեղք չունէր։

«Գիրք Լինելութեանը», «Չուրարթնոց»ին ետք հեղինակին հրատարակած քանի մը դործերը վերջ՝ ուշագրան ստեղծագործութիւնն մըն է, արժանի՝ մանրամասն քըն-նութեան ու վերլուծումի։

Մեր գրականութեան պատմական ուրակուած վէպերը մանաւանդ՝ ունեցած են միակ ու զիստաւոր մտասեւեռում մը, որ այդ զննազան հեղինակութիւնները իրարու կը բերէ, կը միասնէ ու մէկ յայտարարի կոտնէ։ Այդ՝ հայ կորուած պետականութեան վերահաստատման բուռն ճիգն է ու կամքը, որ վառած է հայութիւնը երկոր զարեր անընդհատ։

Այս կտնի է որ չունչ ու ողի կու տայ Բաֆֆիի ու Երեմեցի, Մուրացանի ու Տևամիքեանի, Խանզատեանի եւ Խեչումեանի վէպերուն։ Խեչումեանի նոր ստեղծագործութեան սկիզբը, ծանօթագրութեան մը մէջ կը կարդանք. «Գիրքը պատմում է, որ հետաւոր ան գտուած զարերում (Միջին դարեր, Ա. Գ.)», բաժան-բաժան հայոց հոդի վրայ ամենուր, զիստարապէս հարաւային Հայաստանում եւ մայր քաղաք Անիի շուրջը՝ ժողովրդի մարդիկի մտածոււծ-կործում էին ողջ երկիրը թուրք-սելջուկների տիրապետութիւնից ազատելու եւ միասուրելու, համամի հայոց նոր պետականութիւն հիմնելու համար։ Ասկայն անկախ նմանութեան այս հիմնական երակէն, տարբեր գիծերով ալ վերոյիշեանիներան ստեղծագործութիւնները կը մօտենան իրարու, բռնք սիւելու համար հայ հոգիի գլխաւում երսներէն մին։ Այսպէս, բոլորին ալ հերու-

ները, անոնք՝ որոնք մեր պատմութեան զանազան լրջաններով բախուրոց պահերու, դէմ եղ ելած բանացողին՝ յանուն հոդի ու անձիք պաշտպանութեան եւ կործանած պետութիւն մը վերականգնելու մեծ իդ. ձով, բոլոր այս հերոսները գրեթէ բացարձակ մեծամասնութեամբ տիրուր յախճանի մր. կր բանգին ու իրենց մեծ իդը կը մնայ չիրագործուած ու փոխանցելի՝ գալիք նո՞ր հերոսներու Բաֆֆիի Վարդանը («Անենթը») իր երազին հետ մութին մէջ կ'ընկրուուի. Ծերենցի Յովնանիր («Երկունք թ. Դարու») աւելի բախուուրը շըլլար. Խանզատեանի Միխիթարը («Միխիթար Սպարապետ») եւ Բաֆֆիի Դաւիթը («Դաւիթ Բէկ») իրենց գործը չեն կրնար աւարան հասցնել, նոյնիսկ նեղիչ Զարենցի ժիակ վէտը «Երկիր Նայիր», ամենին սարսաւի հեղուութեամբ մը (որ նորունկ վիշտի ու բորսիք ամբարուած աւարանէ մը կը ժայթքին իր հերոսը Մագութի Համոն իսաշ կր բարձրացնէ, կրկին եւ միշտ՝ նոյն պատճառուու:

Դարձեալ, այս վէսերուն յասուկ միացման օդակ մը է մեր ժողովուրդին թիեզութիւններն ու նկարագրի խորթութիւնները ցոյց տալիք հանդերձ՝ Հիմնասոր սիրով ու հայրենասիրութեամբ բացարարակի հայուն արժանիքներն ու առաջնութիւնները: Ո՞վ ծանօթ չէ Առողիանի անմահ ճիշին. և դ ո՞ւմ վրայ էք քուր հաշել, Հայոց մեծ ազգին չէ՞՞ համաշխատ, Ասիկա կր համդիսանայ, երկրորդ գիմաւոր՝ միարանը մեր պատմական» վէսերուն:

«Դիրք Լինելութեանքը հրմական այս հանդիսութիւնները անի եւ առաջն որպէս իրագործուած կը առարերի նախորդներէն ու նոյնիսկ վէպ չէ: այլ՝ «Վիպասանութիւն», ինչպէս հեղինակը կը շեշտէ ենթասորադիրով. արտինքն՝ միշտաղարեան զրյոցներու, ձևին օդուագործութեամբ՝ պատմուած մը: Իր ոճ, ժողովրդական զրյոցներու տաք ու անօիշական թթուուններով, բացարիկ կեղեցկութիւն մը հազար է: Ահաւասի քանի մը նախուասութեան, մէջ՝ արագ ուրուագիին Հայաստանի: Ընկ պահանջանակի, առանց ունասարդի աշխարհը՝ կանաչ-կապոյտին տուող ծալու, տինա, որ կրնայ իր չուրջ համախմբեց բոլոր:

ծալ սարեր, ճնապագաթ ուսուուի լեռ, սար, ձոր ու ձորակ, զլիսակրորոյ խորթնեկայ անդունուզ: Եւ դրանց մէջ՝ մի Վանայ լազուարթ ծովակ, Գեղամայ մի աղբերակ՝ ծով, զաղազած եւ հանգարտասաւ գետ, լեզուանի առու, սառն ու զան գակ աղբիւրներ, խոյ անտառ եւ ծաղկուն այգի, շնուատենի ու չէն, աւաճ ու քաղաք... Հայոց առ'ւն: Կրկնուամ են անամիկ բերդն ու քարէ աղեղնակապ-բարձրաթափչք կամուրջը, բանձրիկ թառած վամբը, ճանապարհների կեռմանում սպասող ասեղնագործ խաչքարը: Եւ կան ու կրկնուող են՝ լինի հոգի թէ վիշա, լինի ուրախութիւն: Աղի ու լեղի է, դասն է արցունքը, ժիւադին ամէն տեղ է սրտարաց ու միամիտ, տաղանդը շամաւ, հանձնար անբացակայ, լինելութեան կերպը զօրաւոր: Եւ կրկնուող են ծամբան, պարան-պարամ արահետը, քազդիկի լեզուն...: Ար քանի մը տողերն իսկ բաւարար են ու չինուի մթնուրուր, ըլլայ, մանաւուր չընանիկ, ու գարձող էնթրուն հետ կարծէք լսել Քոչարեանի կափարդական ձայնը՝ ձեզ Հայ հէքեաթին դիւթանքներուն մէջ քաշող:

Եւ իրապէս որ հէքեաթ:

Հանդոյց (թու) չումի. էնթերուն վրայ հանդէս եկող իրաքանչիւր դէմք հերոս մրն է ինք իր մէջ, իր անհաւականութեամբ, իր մասծումներով եւ արարքներով: Սակայն գոմագեղ այդ բազմութիւններն կը զատուին քանի մը կերպարներ, որոնք, աւելի մանրամասնօրէն գծուած, կը ներկայացնեն միշտագրի մեր ժողովուրդին հոգեանդութիւնն ու դիմագիծը նախ՝ Աւեսիթը, որ գրիչ է, Հայաստանը ոտքի տակ առնազ եւ լսածն ու ակսածը մախաղին մէջ պահուած պատմութեան մատեանին բանձնող: Երիտասարդ մը, բարի ու միամիւ, իր մատեանամ ու զայն լինուող ժողովուրդու տառապող, միամահանսի. Հայու հողին վրայ երափը բացաւ բռնաւորին սուր քաշ, չոզ: Ասեմբեք՝ Հայութիւնը:

Ապա՝ Ետուն, կամ՝ Վաղարշակի, արքան Արշակունիաց... և Խախիկին, սորուի մր, նորու մը, աղանդաւորի իսրանը ճակ:

գծղուներն ու անոնք՝ որոնք մերժուած ներն են այս կենաքին, լըուածները, հարաւաղները. որ կրնայ պաշարել Մուշեղ Մամիկոնեան իշխանի Մուշը, ապա՝ միացած իր ոսոխին՝ ոսմիկներու իր բանակը նետել առջեւը Խլաթայ էմիրին ու անոր ակնուղ հրոսակեներուն. Եւ ջարդել, Բայց իյնալ, չեն գիտեր ուրիշի՞ ճարուած ծիրանին ունենալով իրը պատասխ: Յեսուն և Հայ պետականութիւն առեղծելու մեր մեն երազ մարմաւորող:

Ական՝ Վահրամ իշխանը, Ամբէն յառախոնի, Պարսկաստանի անպատճերէն. Ըստ դուռաստ, ամէն ինչ կորսնցուցած բացի իր ամրածորիկ աշխակէն, որ կրնայ աքսորականի իր ապահանքը կերտոն մնի ճորտերու դաստիրութիւններուն. Եւ, յանուն Հոգին ու Թուրին՝ «արքայ» բույ խարանաւար նախկին նորատին: Վահրամ իշխանը — Հայ Նախորդարութեան արքարր:

Ապա եւ մանաւանդ՝ երիտասարդ կաթաւոց Նախարար, զարթերու փոշու ճամբաներուն մրայ Յեսունին հետ, Խութի ինձներուն մրայ, Խլաթայ էմիրին գործերուն ու հայու ու ի մերջոյ:

«Ելեւահեր կանգնեց դրան սեմին, Կայսեց երկար, միջնեւ Նախարար բացեց աչքր:

— Ո՞ւր էիր...: ի՞ն Հոգուն Հոգի, — ուսուց:

— Եւ Ակտիբը մատ եկաւ, եւ ծնկեց ՚րու առջեւ.

— Աշխարհում էի, — ասաց Շեկայ, որ աշխարհում մնանք, աշխարհում մնայու կամրդ յինները: Նախարար, այսինքն. Այս վանառուցի պատասխն բերնով:

«Հայ չե՞ս որ իրենով լինելոր շիմացար, Հայու պահապան կ'ասեն... Սա կ'ապրի մեր Հայոց սար ու քար. Ծիռխամկողմ ուշաբն, հարաւակողմ, եւ որտեղ պատահեց՝ աննորի ճարիկն կ'ամիք: ...Կենդանութիւն կու այս խոցաւորին: Զատեամը, ծունք դրաբեց, ձեռքիր խոցին ասրաւ, երաւ: Իմացածդդ բոլոր կերի մարդոց փրկիչն է ինքը: Հազար կերի հայ մարդ կ'երթան գերութեան ճանանքը: Կ'երթան, կ'երթան ու չեն տեսնի, թէ սա ինչպէս անձներեւոյթ մտաւ: Իրենց մէջ: Գիշեր կ'իջին, հանգարի կը

նոտին: Ու չեն իմանայ, թէ ո՞վ կտրեց ո՞վ թափեց իրենց պարան-կապանք, ո՞վ առաց իրենց ականջն ի մէջ՝ ժաման, է, ելէ՛ր ընդդիմութեան: Ու ինչպան կան՝ կ'երենն, կուիւ ու կոտորած կ'անեն, մը խօսքով կը փրկուեն այսպէս...: Նախար — Հայ ըմբռութեան եւ լինելութեան փրկուիկր:

Ազա՞ անհամեմում չաքը մարդոց. Գրիւզոր եպիսկոպոսը, Մեծ Շորեղապար, Եղբարյիկը, Հրահատը, Ուլստանուը, Մըհ վարպետը, Մուսէյ Բեն-Բարուքը, Գլակ վաճառականը...: Բոլորը՝ մեր ժողով գուրգի Հոգին երանգ մը վերքերող, վեպասանութեան ընթացքը հունաւորող ու անցնող...:

Իր ոճը, ինչպէս բառեցաւ, ոճն է ժողով գրգակն պատմումին, գեղապաշտ բանաստեղծ-արձակութիւնի իր գորչին տակ՝ նոր գոյն եւ ինքնատիպ ձեւաւորում ստացած: Ամբողջ գիրքը աւելի ճիշդ պիտի որյար արձակ բանաստեղծութիւնն Ականէն՝ իրաքանչյուր տողին մրայ ալիք-ալիք բարձրաց. ցող լուցումին եւ Վերածնունդին կարիշէմք յասուկ նկարագրութիւններուն համար: Ականասիկ աղջիկը գացող աղջիկ մը. «Սա նման էյք մեւաներին, ամ իմական էր ինչոր բանով: Հէկ-արեւանար էր, շիկահրաք էր. Եւ Ակտիբը կարօտ հայեացքի մէջ Հաւաքեց մի չէկ-շէկիցան արեւէ: մի ձիք ու պինդ մարմին, փոքրիկ կարմիր մի բերան. Կլոր այսորի կլոր կարմրութիւնն, խան աչք...»: Եւ կամ՝ ծերունք նահապեար, «իր վիրաւոր զաւակին սպեզալի պատրաստող. Շնուած էր սալ գետնին, սալիի անիւնն առաւած թիկունքը: Կերակի բոցեղինչն մատները խուարից պոկոմ, կորուած քարեպինդ մարմին, մաշերին խոնարհուած դրւուի էին քանդակում, զայրոյթ էին դառն ուշերի մէջ, ճակասար կնճիռներում՝ խոր շաւի խարան, պղնձէ. մօրուքի խճեռան թիկունքը սպեզալի էնուի, կրակուած արծաթ:

Իր այս նկարագրուի, «Գիրք լինելու» թեանըը կարելի է զետեղել մօր Պորոյը Սեւակի «Ալուելի Զանդականունին, երէ

նման բան մը թոյլատրելի ըլլար։ Այն բոլոր հանդիսութիւնները, որոնք մեացւան օպակ են մեր միապատճենուն մատ՝ կը դուշացարի Սեւակի երկին։ բայց ժանաւանդ ներշնչանի միասնաւութիւնը եւ օջանդակառութոր ամենէն մերձն են իրարու։

Ինչպէս Սեւակի, նոյնակտ ու նեչումենիք լիզուն մասնաւոր կախարդութիւն մը, ուսոււթիւն մը ունի, որ կու դայ անոր բիւրեղաբնութենին։ Ամենէն վճիռ, յրս տոկ, ամփոփ բայց բազմախորհուրդ յեղուն է, որը երբեք տեսած ըլլանց արեւելահայերուն մօս։ Որոշ է որ իր միպասանութեան ներթար քաղերով Հայ միջնադարէն, նեյշումեան պէտք տեսած է յանախ ուրծածել այդ շրջանը բնորոշող աներ եւ տունթեններ։ ասկան իր դիրքն իր պակասի արուեստակեայր, բռնազրուկիր, փնտուածոր։ Բաֆիի իր «Սամուէլը» ամրող բառարան մը կերտեց, նոյնը կ'ո՞ն է նեչումեանի ներկայ գիրքը։ Թիրեւս դարձեալ Հարց ծաղի, ինչպէս եղած է անցւաւիքն՝ ուսի պատմականը մէսկերու պարագային։ Թէ ինձրու առարկաց ստեղծառութեան մեջ նիւթը միջնադարէն ըլլալով՝ զայց պատկերացնելու համար գործածուած յեղուն ու ոճը եւն միջնադարան են, եւ հետեւարար՝ ներկա, ժամանակնեուու Հումար անկործանկան։ Կարգալէ եւոց «Գիրք Լիներութեանօր», անկարելի պիտի ըլլար համուզուի նուան նկրակացութեան մը, ու բուհւետե։ Նեչումեանիք լիզուն — ճոխացած բազմաթիւ նորակերտ բառերով, ամենէն արդիական եւ ամենէն զեկեցիի գործիքն է՝ արտայալանելու ինչպէս միջնադարը, նոյն պէտ աներկայ շրջանի առօրեայ մեր կեաբը։ Անձի եւ շրջանակի, ինչպէս այլ քանի մը փոքր փոխիսութիւններով՝ կարելի է «Գիրք Լիներութեանօր» գերածու մերօրեայ միպասանութեան մը։ Ու այս արժանիքը չի բիիր միմիանի նեչումեանի արուեստէն, այյ արգիւնիք է գործածուած լիզուին ճկունութեան, արու եւ զղուա բազմիմասութեան։ Ամէն անոնք որոնք մուրք կը տեսնեն Հայերէնի պապական, ամէն անոնք որոնք տարակոյսներ ունին մեր լիզուիք մասնիք պէտք է անպայման կարգան այս գիր-

ըր, գիտակցելու համար թէ ի՞նչ նուրբ գեղցկութեաց եւ ի՞նչ թանձր երանզներու կրմայ հասնիլ ամ։ իրապէս արուեստադէտ որոդի մը գրչին տակ։

Բայց արդէն նեչումեանի լիզուն քերու եւնական կանոններու եւ Հրահանդներու կայտապարիմ մրայ ձեւուած բառերու յարագրանք մը տէ, այլ՝ հիմնականորէն կը բխի արուեստագէտի, էութենին, մաս կը կատակ անոր ամենէն ներքին խորհուրդներուն, յուգերուն, տեհիերուն եւ արտազայտեալ ուղածին,

Իսկ հեղինակին բաել ու պատմեր ուղածո՞ Հայու լիներութիւնն է, ապրիր ուղ գերու կամքը, տենչը, գնասկամութիւնը։ Առ առ ինչ որ մեղի կը արուէի այս վիրատ սոնութեան մէջ՝ ամենէն սրտայուղ փաստ մուն է մեր գարաւոր ապրումներուն եւ ձրդաւումներուն, իբրեւ ժողովուրդ եւ Հաւասկանութիւն մը կազմեյու, ամրողութիւն մը գառնարու մեր գառնարու մեր երազին։ Կէս գարբէն աւելի է որ չինցուղ նորաձեւութեան գարձած է ինչնադատել Հայ նկարուիրը եւ մեր ժողովուրդը պիտակել ամենին արականակի մէնիներով Հայոց պատմութեան յատ մակերսային ծանօթութեանն ու մեր կեանքին եւ Հողին պարմաններուն անուղեակ միմակէ մը նեչումեանի գիրը, ի միջի ալլոց, այդ սխալը եւ վերցնող սուական զեղենիի ասպացոյցներ կու ասր։ Վերի մէջթերուած ծանօթութեան հետեւեալ նախադատութիւնը լատագոյն ամփուածն է հեղինակի նպատակին։ Փ. Փ. Ժողովակիր մարդկի մասածում գործուած էին ողի երկիրը թուրք-աթեւկուգների միրապետութիւնից աղասելու եւ միասուրելու, Համայն Հայոց նոր պիտականութիւն հիմնելու համ-

ամարեց Հայոց։

Ա՛յս է եղած անուիտակից թէ գիտակից ձուումը բոլոր Հայերուն, որ աշխարհաւելի փոթորիկներու եւ մոխիրներու ու ծուխի բնոգմէջն զարերով եւ զարերով փնտաեք են ա՛յ էակնոր, այն անալլայլիկն՝ որուն մրայ պիտի կարենար Հիմնուիլ ու բարձրանալ ու աշտարակուիլ «Համայն Հայոց»ը։ Ուրանալ այս ճիզն ու ձգտումը՝ մերժել

է ամրող Հայոց պատմութիւնը, ամրող Հայութիւնը, ամրող մեր դոյութիւնը:

Խեղումնանի գրքին մէջ՝ Խաթի զրեցի անծանօթ մըն է Անցցիին, այս վերջինը՝ Մշեցիին; ուրիշ մը՝ Խութեցիին և այսպէս՝ շարունակաբար: Եւ ակախն կը բաւէ որ առնեցէ մէկը կամ միւսը իրարու գաճ: Վշրուին արտաքին կեղեներու, սովորութիւններու եւ արտաքին պայմաններու պատերը իյնան՝ ու աշւատի Հայեր, եւ ո՛չ Խաթի, Անիի, Մուշի, Խութի կամ Սասունի բաղաբացիները: Քաղաքացիներ՝ Հայոց աշխարհի, բնակիչներ՝ «Համայնք Հայոց» մեծ տունին: Տառապող ու հալածա կան՝ նո՞յն թշնամիին առջեւ: Ըմբռուսութեան եւ պայտարի նո՞յն կրտով հրդեւած: Հայեր՝ միակամ' միասիրս ու համաձո՛յլ: Եւ այս բոլորէն յանող մեծ երազ մը՝ աղաս ու ինքնիշխան պետութիւն, Հայուստան:

Գրքին բարձրակէտը հանդիսացող Սեւծութիւնը եւ Հայոց ճակատամարտէն ետք, զիշերը, զիքի ու մահուան տունէ մը դուրս ելելով, Աւետիք կը կանդի բաց եռկէնքին տակ ու:

«...Օդ շատ կար տարօնական՝ մուր ֆնարակուած երկնքի տակ: Շատ աստղեր կային, որ էին արտաքերում: Աշխարհն էլ քանդուէր, աւերուէր՝ որ կը մնար շնչելու: Ուրեմն՝ ապրելու:»

Յայտնաբերուած այս միւսը Աւետիքը կարծրացրեց. Ապրիլը կայ, եթէ աշխարհն էլ քանդուէ-աւերուի: Մեռնողի համար կը քանդուի, ապրողը կը շնչի եւ յետոյ ապրողը չի էլ իմանայ՝ թէ քանդուած է եղել:

Ժամանակ առաջ՝ Ելիսեմ բարձր մի լիու, բարձրից ու հեռուից գոռամ, որ ձայն հասնի բուրրին եւ յետոյ եկող մարդկանց. ասսե՞ մեռնելու լինէք, ապրելուց մտածէք... Որ այդպէս մտածէք, մարդուս մահ չկայ: Իմացէք, արեանս կարմիր կաթիլր կ'երթայ կը հասնի մինչեւ յաւիտենականութիւն եւ այնտեղ ձայն կը տայ: Ես մի այլ երակում, այլ սրտի մէջ լինելու եկած Աւետիքի բաժինն եմ: Հէ՛յ, ես Աւետիքն եմ: Ու մենք ամենքս, ինչքան կանք, կ'ապրենք այլպէս: Կ'ապրենք ժողովրդով!»

Այսպէս էր, որ Աւետիքին թուաց, թէ զիշերուայ խաւարից պոկուելով, երկիր ու երկնքի միջով ընդառաջում է մի շնչական այր մարդ: Մի բնաւեր մարդ, որ զիշերում էր Հացիկում եւ ցերեկը գալիս էր Ողակն հպարտ ամբոցի հին հանգատարանը, մեռելի հող էր մաղում ապրելու համառ թուաց՝ այլ զօրաւոր մարդն է հիմա գէմը, եւ իր խոսքն է կրկնում քարեղէն յամառութեամբ. Մայր Հայաստան կայ, նա կը պահէ Հայոց:

Աւետիքը կանգ տառաւ, բարձրածայն տասց.

— Քո՞նդ է ճշդութիւնը, լսո՞ւմ ես... Քո՞նդ է: Հայոց պահապանին մահ չկայ...»:

Հաւատ'աք է այս, ներծին, Հայայտառ'ւէկ: Ապրելու հաւատք, հաւատք լինելութեան, ըլլալու, տեւելու, գոյ մնալու: Անխորտակ՝ ինչպէս Արարատը, խոր բայց լինջ՝ ինչպէս բարձրադիր Սեւանը, եւ անփոփո ու յաւիտենական՝ ինչպէս Հայու հոգին:

ԱՐԱՅ ԳԱԼԱՅՃԵԱՆ,